

Kápolnási Zsolt

NEMZETKÖZI ÉS LOKÁLIS PROPAGANDA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Tanulmányunkban az első világháborús propaganda kialakulását és a háborúzó országok propagandagépezetének működési mechanizmusát szeretnénk bemutatni. Feltárnánk ugyanakkor egy székelyföldi kisváros – Székelyudvarhely – sajtóján keresztül a propaganda helyi jellegzetességeit, ebből kifolyólag vizsgálódásunk a Székelyudvarhelyen megjelenő két periodika, az *Udvarhelyi Híradó* és a *Székelyország* propagandatevékenységére is irányult. A felkutatott forrásaink alapján próbáljuk ismertetni a propaganda egyéb eszközeinek felhasználási módjait, így a mozi, a színház igénybevételét a háborús célok elérésének érdekében, bemutatnánk a plakátokon, különböző használati és dísz tárgyakon megjelentetett propagandüzeneteket.

Az emberi közösségek konfliktusainak hosszú történetében az első világháború számos újdonságot hozott, eddig ismeretlen fogalmak hosszú sorával körvonalazhatjuk a soha nem látott vérontást. Megismertük a totális háború, a gépesített háború fogalmait, a sajtó szerepének felértékelődésével egy propagandaháború is kezdetét vette. A propaganda története mondhatni egybefonódik az emberiség történetével. Sőt, a propaganda működésének alapelvei, technikai nem sokat változtak, mint ahogy az ész és a lélek alkímiája sem változott az évezredek során. A propaganda kifejezés az európai nyelvkészletbe 1622-ben került be, amikor XV. Gergely pápa létrehozta Rómában a *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* elnevezésű, bíborosokból álló szervezetet, abból a célból, hogy – mintegy reakcióként a protestantizmusra – koordinálják a katolikus hit terjesztésére tett erőfeszítéseket.¹

Hosszú időn keresztül a propaganda bizonyos nemesnek vélt eszmék jegyében végzett, megbecsült tevékenység volt, annak érdekében, hogy eredmények szülessenek különböző nemzeti, szociális kérdésekben. Így beszélhetünk pozitív propagandáról, ilyen volt az olasz egyesítés külföldi támogatásának elnyerésére irányuló erőfeszítés vagy a feketék jogainak elismertetése érdekében indult mozgalom. A totalitárius rendszerek – elsősorban a náciizmus,

fasizmus és a kommunizmus – oly módon használták fel a propagandát saját ideológiájuk terjesztésére, hogy az e fogalom teljes devalválódását eredményezte. A propaganda értelmezésének hatalmas tárházából kiemeljük Călin Hentea katonai újságíró egyedi definícióját: „*Olyan, szponzor által támogatott, megtervezett, meggyőző kommunikációs akciókat jelent a propaganda, amelyek végső célja egy kiválasztott célközönség viselkedésmódjának és attitűdjének a befolyásolása és megváltoztatása, mindez a szponzor politikai érdeke kielégítéséért, felhasználva különböző hamis és félig igaz, ugyanakkor eltorzított és kizárólagos érveket és információkat, amelyek – a cenzúra és különböző kényszerítő módok kíséretében – összekeverednek a valós hírekkel.*”²

Az első világháborúban a propaganda egy önálló, független intézménnyé vált, amelynek óriási szerep jutott a tömegek mozgósításában és demoralizálásában egyaránt. Sok szempontból a Nagy Háború az első katonai konfliktus volt nemzetközi szinten, ahol konzisztens, szigorú szabályok szerint zajló propaganda-hadjáratok valósultak meg, amelyek célja a helyi társadalmak és a nemzet megnyerése azoknak a kormányzati erőfeszítéseknek a támogatására, melyek a nemzeti célkitűzések elérését szolgálták.³ Itt tehetjük fel a kérdést az erdélyi magyarság tekintetében, hogy a nemzeti célok vajon egybeestek-e az állam által kitűzött törekvések irányával, különös tekintettel a háború kezdeti időszakára. Vajon egy székely katonának „nemzeti érdeke” volt, hogy részt vegyen a Szerbia elleni hadjáratban? A háború kitörésekor az erdélyi románok helyzete hasonló volt a magyarokéhoz a célkitűzések tekintetében, egy román katonának talán még egy magyarnál is kevesebb érdeke fűződött Szerbia „megbüntetéséhez”. Románia háborúba való belépése után az erdélyi románok célkitűzései még inkább távolodtak a hivatalos katonai célok vektoraitól.

A propaganda felhasználta a nemzeti érzéseket, a hagyományok, a család és a közösség értékei iránti elkötelezettséget. A hatóságok az összes hadviselő államban igyekeztek elősegíteni az általános nemzeti

¹ HENTEA, Călin 2002, 7, 18.

² HENTEA, Călin 2014, 9.

³ TUDORANCEA, Radu 2016, 16.

mozgósítást, az otthonuk, a családjuk és a császár megvédése érdekében a lakosság hazafias érzületének erősítését. A hírlapok, folyóiratok, magazinok, a mozi, a levelezőlapok hazafias szlogenjei, a plakátok felhívásai, a színházi előadások mind egy közös célt szolgáltak: kikezdehetetlen hátteret biztosítani a front számára, fenntartani a hátszágban maradtak háborús lelkesedését, energiát adni a „belső fronton” belüli erőfeszítésekhez. A háborús propaganda további szándéka volt az ellenség iránti gyűlölet felkeltése, a szövetséges országok rokonszenvének megőrzése, illetve a saját lakosság körében a szövetségesek minél jobb színben való feltüntetése, a semlegesek országok szimpátiájának elnyerése, valamint az ellenség demoralizálása. A médiaháború a konfliktusban álló felek egyik fontos fegyverévé vált, egyes történészek odáig merészkednek, hogy a háború sorsát a média döntötte el.

A célközönséget tekintve, legalább két típusú propagandaformáról beszélhetünk az első világháború idején. A belső propaganda a front mögött, a hátszág lakosságát célozta meg, megszólította ugyanakkor a lövészárkokban harcoló honpolgárokat és a szabadságot katonákat is. Ide tartozik az ellenfél démonizálása, negatív tulajdonságainak felnagyítása, ezzel is elősegítve a hinterland népeiségében a szolidaritás érzetét. Egy imagológiai háborúról beszélünk, olyan cselekmények összességéről, amelyeket egy közintézmény kezdeményez abból a célból, hogy az ellenfélről minél kedvezőtlenebb kép alakuljon ki egy adott emberi közösség tudatában, figyelve ugyanakkor a saját önképének megvédésére is. Az imagológiai háború egyik fontos eszköze az imagológiai fordítás, egy személy, intézmény vagy nemzeti közösség percepciójának tervezett módon az ellentétes oldalra fordítása.⁴ A legtöbb esetben a pozitív megítélés fordul át negatívba. Az olasz és román semlegesség idején a magyar sajtó bizakodó, barátságos hangvételű írásokban beszél e két állam magatartásáról, a hadbalépések után radikális fordulat áll be. A Románia hadbalépésének napján, 1916. augusztus 27-én megjelenő *Udvarhelyi Híradó* még a román politikai helyzet tartós javulásáról írt és azzal nyugtatta az olvasókat, hogy „Románia a Központi Hatalmak felé fordult”...⁵

A külső propaganda két irányba fejtette ki hatását. Próbálta befolyásolni a semleges országokat – a franciák anyagilag támogatták a fiatal Benito Mussolini *Il Popolo d'Italia* című lapját, hogy abban Antant-propaganda jelenhessen meg – és demoralizálni az ellenség hátszágát.⁶

Belső propaganda

Már a háború első szakaszában előtérbe került a katonák és civilek moráljánál a kérdése. A brit kormány 1914 augusztusában aggódva figyelte, hogy Németországban propagandaügynökség kezdte meg tevékenységét. És meg is tette az első lépéseket, David Lloyd George pénzügyminisztert szemelték ki arra a feladatra, hogy létrehozza a Brit Háborús Propaganda Hivatalát. A későbbi miniszterelnök a Wellington House-ban jelölte ki az új intézmény székhelyét, vezetésével Charles Masterman politikus-újságíró bízta meg. Az ügy érdekében mozgósították a kor legkiválóbb irodalmárait, így a brit propaganda működtetésében részt vett többek között H. G. Wells, Arthur Conan Doyle, John Galsworthy, Thomas Hardy, Somerset Maugham.⁷

1917-ben, amikor az Antant számára kedvezőtlenül alakult a háború menete, az akkor már miniszterelnök David Lloyd George a brit lakosság moráljának megerősítése érdekében egy kampányt indított a németek becsmérlésére. Beszámolóik készültek a sajtó számára a németek állati megnyilvánulásairól, nőikön elkövetett erőszakos cselekményeik tömkelegéről. A legnagyobb hatást az úgynevezett Tetemgyár (Kadaververwerkungsanstalt) „leleplezése” fejtette ki, amelyben egy bizonyos kémiai folyamat segítségével a halott katonák tetemeit a robbanóanyag-gyártásban használták fel. Ez a túlzott és a háború után megkérdőjelezett démonizálás – maguk a brit politikusok ismerték el, hogy sok esetben, így a Tetemgyár esetében is álhíreket gyártottak – a két világháború között bumeránghatást fejtett ki, amikor a Hitler által elkövetett atrocitások igazságtartalmáról esett szó.⁸

A Központi Hatalmak államai közül – a régi pángermán tradícióknak megfelelően – egyedül Németország szervezett valódi propaganda-hadjáratokat, az Osztrák–Magyar Monarchia nem fektetett túl nagy hangsúlyt a propagandatevékenység fokozására, azt hangoztatva, hogy az eszméket nem lehet a fogkrémek árusításához hasonló módszerekkel promoválni.⁹ Schwarzer Jenő ezredes 1920-ban úgy vélekedett, hogy a magyarok nem ismerték fel idejében a propaganda jelentőségét, hiszen nem értenek a képmutatáshoz, és a nemzet jellemétől is idegen ez a nem túl gvalléros tevékenység.¹⁰ A német hadsereg viszont már a kezdetekkor rendelkezett egy propagandaosztállyal, amelyet Hans von Haefen alezredes vezetett, és nagyban alapozott a németek által sokra tartott hazaszereket, a haza iránti kötelességtudat érzéseire, felhasználva

⁴ HENTEA, Călin 2002, 30.

⁵ Lesben, *Udvarhelyi Híradó*, 19. évf., 1916. augusztus 27., 35. sz., 2.

⁶ HENTEA, Călin 2002, 53.

⁷ SIMKIN, John 2020.

⁸ HENTEA, Călin 2002, 52–53.

⁹ Uo., 54.

¹⁰ SCHWARZER Jenő 1920, 146.

a germán mitológia hősi és harcias hagyományainak elemeit is.¹¹ Ahogy romlott a frontokon a helyzet, felismerve a katonák között egyre erősödő fáradtságot, honvágyat, illetve a moráljuk romlását, Ludendorff tábornok 1917-ben létrehozta a propagandatiszti funkciót a harcoló csapatok mellett. Egy ilyen pozíciót töltött be a nyugati fronton egy Adolf Hitler nevű osztrák altiszt is. Ő később a *Mein Kampf*-ban elismerte az Antant-propaganda háborúbeli fölényét.¹²

A sajtó – a propaganda legfontosabb eszköze

A propaganda első világháborús térhódításában kétségkívül az írott sajtónak volt a legnagyobb szerepvállalása. Már a nagy világegyetem előtt nyilvánvaló volt, hogy a felelősségéhez képest a sajtó aránytalanul nagy befolyással bír, de a hadakozó államokban elképzelhetetlen magasságokba emelkedett a sajtó hatalma. Talán nem tévedünk nagyot, ha a 20. század végén evidenciaként használt negyedik hatalmi ág megnevezést már az első világháború idejére is vonatkoztatjuk. A hadviselő államok a sajtót felhasználva közvetítették propagandájukat, erősítették a patriotizmust, és igyekeztek gyűlöletet kelteni az ellenséggel szemben. A világháború a tömegmédiát a szociális infrastruktúra fontos részévé tette, ezért az emberek a propagandatevékenységnek minden korábbinál nagyobb jelentőséget kezdtek tulajdonítani.¹³ A háborús kiábrándulás növekedésével párhuzamosan, 1916 után egyre többen kezdték Magyarországon is a sajtó uszításában megtalálni a vérontás fő felelősét. A szociáldemokrata Latinca Sándor például a „kapitalista és nacionalista” sajtótermékeket hibáztatta, és a proletárokat a „szennyest” lapokkal szembeni fellépésre ösztönözte.¹⁴ A pacifisták szintén a „kapitalizmust kiszolgáló” sajtóban vélték megtalálni a világbéke legfőbb akadályát, de a politikai katolicizmus vezéregyénisége, Prohászka Ottokár is úgy vélte, hogy a hadviselő hatalmak közeledését és a békekötést a hírlapok háborús uszítása teszi lehetetlenné.¹⁵

Üzleti szempontból a világháború hatalmas lehetőséget hozott a lapkiadók számára. Ennek fő oka a társadalom hírigényének növekedése volt. 1914-től az újságok szerkesztőségei és a könyvterjesztők egyaránt kivételes konjunktúrát tapasztaltak.¹⁶ Az egyéb szórakozási lehetőségek fokozatos beszűkülése miatt – sok moziban betiltották az ellenséges államokból

érkezett filmek forgalmazását – az újságok egyre fontosabb szerepet játszottak az olvasók szórakoztatásában is. A budapesti napilapok 1916-ban már naponta átlagosan egymillió példányban jelentek meg, azonban a növekedés hasznából a kiadók nem egyenletesen részesültek, hiszen az összpéldányszám 60%-án mindössze négy lap osztozott: *Az Est* (282 ezer példány), a *Pesti Hírlap* (124 ezer), a *Kis Újság* (105 ezer) és a *Friss Újság* (88 ezer).¹⁷ A hírszolgálat fenntartása és működtetése ugyanakkor jelentős többletköltséget okozott a lapoknak, amelyek így áremelésre kényszerültek. A marosvásárhelyi újságok augusztus 1-jétől kezdődőleg a lapok árát 2 fillérről 4 fillérré emelték.¹⁸

Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökös és felesége meggyilkolásának híre még aznap – június 28-án – délután Budapestre érkezett. A fővárosi elit jelentős része inkább megkönnyebbüléssel fogadta a sokak által gyűlölt főherceg halálhírét, a politikusok viszont már a visszavágást fontolgatták.¹⁹ A pesti polgári lapok hasábjain a Szerbia-ellenes propaganda gyors ütemben bontogatta szárnyait. Június 29-én a legtöbb kiadvány címlapját a Szfinx – ahogy a *Pesti Hírlap* aposztrofálta a trónörökösöt – és felesége elhunytát hírül adó gyászjelentések foglalták el. Másnap a fent említett hírlap *Tetemrehívás* címmel közölt vezércikket, amelyben az egyéni felelősökön túl („boszniai szerbek, abból a fajtából valók, akiknek megmételyezett gondolatvilága minden percben kész a robbanásra”) megnevezik az igazi bűnösöket, ugyanakkor számon kérik az erélyes fellépés hiányát a monarchia hatóságaitól: „Mögöttük áll a délszláv propaganda szellemi közössége a maga egész hajtőerejével. ...A monarchia bűnös kormányai ...engedték, hogy ez a gyűlölet mind kövérebbé hízzék, engedték, sőt simogatták, kacérkodtak vele. Csoda-e, ha e gyáva tehetetlenség, e vakmerő hazardírozás láttán, a délszláv gyűlölet is levetette loyális, trialista álarcát? Csoda-e, ha megmutatta magát, nemcsak alázatos szláv vigyorgásával, mikor ajkai mögül csak összeszorított fogsora villant elő, – hanem megmutatta magát harapni, marcangolni vágyó fogaival is?”²⁰ Ezzel szemben a szociáldemokrata *Népszava* gyászkeret nélküli vezércikke azt fejtegette két nappal a szarajevói történések után, hogy a merényletért az osztrák–magyar imperializmus tehető felelőssé, amely az 1878-as boszniai hadjáratral a balkáni terjeszkedés útján indult el.²¹ Egy nappal később azt is leszögezi a vezércikk szerzője, hogy

¹¹ HENTEA, Călin 2002, 54.

¹² Uo., 55.

¹³ KLEISTENITZ Tibor 2019, 302.

¹⁴ LATINCA Sándor 1918, 8, 22.

¹⁵ KLEISTENITZ Tibor 2019, 303.

¹⁶ BIHARI Péter 2008, 165.

¹⁷ KLEISTENITZ Tibor 2019, 303.

¹⁸ *Székegyorság*, 20. évf., 1914. augusztus 2., 31. sz., 5.

¹⁹ GALÁNTAI József 2001, 78.

²⁰ *Tetemrehívás, Pesti Hírlap*, 36. évf., 1914. június 30., 152. sz., 1.

²¹ *Népjogok vagy bombák útján, Népszava*, 42. évf., 1914. június 30. 152. sz., 1.

a *Népszava* nem lesz hajlandó a polgári propaganda irányelvei szerint működni. A gyilkosokkal nem tudnak közösséget vállalni, de azzal a polgári sajtóval és közvélekedéssel sem, „*amely zajongó fölháborodással, velőtrázó üvöltéssel támad a szarajevói gyilkosokra – és ugyanakkor más, sokkal tömegesebb, méreteiben ezerszeresen borzasztóbb gyilkosságért liheg.*”²²

Az *Udvarhelyi Híradó* a merénylet másnapján rendkívüli kiadásban adta hírül a történeteket: „*A rettenetes hír a délutáni órákban érkezett ide. Megdöbentő riadalom támadt nyomában, és kétségbeejtő csend költözött a szívekbe, s a néma fájdalom, melynek nagyságát most mérlegelni alig lehet, ott ült minden igaz ember arcán.*”²³ A szerkesztőség már ekkor, saját állásfoglalásában a szerbeket tette felelőssé az eseményekért, és felvetette a megtorlás kívánalmát is: „*A királygyilkos náció újra királyi vérré szomjazott. A rettenetesen utálatos merénylet a legmesszebb menő megtorlás gondolatát váltja ki.*”²⁴ Július 12-én az *Udvarhelyi Híradó* a monarchia külpolitikáját is bírálta, amely túl engedékenynek bizonyult a szerb ambíciókkal szemben: „*A Balkán-háborúban mutatott semlegességünknek csúnyán megadtuk az árát. Ha már akkor csirájában széttapostuk volna a szerb aspirációkat, úgy most nem kellett volna könnyes szemmel kísérnünk utolsó útjára a szarajevói vértanú mártírjait. ... A szerb gazemberségeknek egyszer s mindenkorra véget kell vetni. Az egész Monarchia ég a bosszúvágytól. Hangosan követelik a bosszúexpedíció elindítását. ... Fenyítés kell Szerbiának a bérgyilkosságért, fenyítés, amit örök idő-kig megemlegessen!*”²⁵ Hasonló hangnemben fogadta a lap a monarchia által Szerbiának küldött diplomáciai jegyzék (ultimátum) átadásának hírért is: „*A szerb rendtelenség- és nagyhangú pökhendiségnek fel van adva a lecke: vagy kezet csókol és bocsánatot kér, vagy indul a hadsereg a királygyilkos banda letörésére az egész monarchia és művelt külföld tapsai közt.*”²⁶

Meglepő módon, Székelyudvarhely másik újságja, a *Székelyország*, a merénylet hírének leközlése után nem foglalkozik a tragédia jelentőségének és esetleges következményeinek taglalásával. A háborús tematika csak a hadüzenet után, az augusztus 2-i lapszámban jelenik meg, amelyből megtudhatjuk, hogy háború melletti tüntetések zajlottak Székelyföld minden városában, de a nagyobb községekben is.²⁷

Július 30-án, csütörtökön 17 órakor tüntető tömeg gyülekezett Székelyudvarhelyen is a főtéri mil-

lenniumi oszlopnál, az *Udvarhelyi Híradó* mintegy 500 főre becsülte a háborút követelő polgárok számát. Tovább növekedett a demonstrálók száma az itt elindult körmenet során, amikor a tömeg bejárta a város utcáit, majd a vármegyeház előtt szónoklatokat hallgatott végig. A beszédek alatt hazafias, néhány esetben sovíniszta szlogenek hangzottak fel: „*Leszámolunk a királygyilkos hordával!*”, „*Megmutatjuk, kik vagyunk!*”, „*A vad medvétől se tartunk, csak hozza a fogát a magyarokhoz!*”, stb. Ugron János főispán beszéde tovább izzította a hangulatot: „*A Hadak Ura felvette a magyarok népét, hogy sújtson le velük mindazokra, kik az ártatlanoknak kiontott és párolgó vérében fűröszötték állatias lelkiületüket. Velünk az Isten, s fegyvereink az ő villámaivá váltak. Államiságunk biztos alapokon nyugszik, kormányunk híven elrendezett mindent, s örködik nemzeti jólétünk s biztonságunk erős pillérei mellett. Hitelünk szilárd, mellettünk van Európának összes modern és civilizált állama, szinte várva s követelve tőlünk az állandó tüzfészeknek kioltását a Balkán legbarbárabb népénél: Szerbiában.*” A főispán beszéde után a tüntetők a „*Ferenc József azt üzenete, / Elfogyott a regimentje*” és a „*Megállj, megállj kutya Szerbia*” rigmusokat hangoztatva, levonultak a Kossuth utcán a 82. cs. és kir. gyalogezred kaszárnyájához, ahol újabb lelkesítő szónoklatok hangzottak el.²⁸ Másnap a tüntetés megismétlődött, az énekszóval kísért megmozdulás este fél 11 órakor ért véget, amikor Farkas Endre városi tisztviselő fáklafény mellett kihirdette az általános mozgósítást.²⁹

Általános mozgósítás

Az általános mozgósítás kihirdetésekor az *Udvarhelyi Híradó*, a proklamáció közlése mellett, *Éljen a háború!* címmel egy lelkesítő írással próbálta növelni az elhivatottságot: „*Elfogott a harc láza, és éltetjük a háborút. ... Mindenünket rendelkezésére bocsátjuk a hazának: vagyonunkat, vérünket, életünket.*” Az írás motivációt is próbál keresni, meglehetősen homályos eszme-futtatás keretében éleletsükségletként állítja be a háború megvívását, hogy legyőzhesse a magyarság a kishitúséget, igazi erejében ismerhesse meg a világ a magyarságot. Az a világ, melynek irányítói „*úgy-szólván kikötött baromnak néztek bennünket, melyet akkor vágnak le, mikor nekik tetszik.*”³⁰

²² Statárium, népöklés, háború, *Népszava*, 42. évf., 1914. július 1., 153. sz., 1.

²³ *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. június 29., 26. sz., 1.

²⁴ Uo.

²⁵ A délszláv őrvjongs, *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. július 12., 28. sz., 3.

²⁶ Szerbia megfenyítése, *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. július

26., 30. sz., 2.

²⁷ *Székelyország*, 20. évf, 1914. augusztus 2., 31. sz., 5.

²⁸ Tüntetés a háború mellett, *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. augusztus 2., 30. sz., 4.

²⁹ *Székelyország*, 20. évf, 1914. augusztus 2., 31. sz., 5.

³⁰ Éljen a háború! *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. augusztus 2., 32. sz., 1.

A különböző városi és megyei tisztviselők ekkor már napok óta állandó ügyeletben várták a fővárosi híreket, a mozgósítási rendelet július 31-én este 7 és 8 óra között érkezett meg a hivatalokba, 10 óra körül a rendőrök megkezdték a mozgósítási plakátok kifüggesztését. „A közönség határtalan lelkesedéssel fogadta a hírt” – számolt be az *Udvarhelyi Híradó*. „Zenekart kerítettek, s hatalmas tüntető menetben vonultak a városon végig. Az egész város talpon volt. Kávéházakban, vendéglőkben nyugtalan társaságok mérlegelték a bekövetkezendőket, és egyetértő lelkesedéssel állapították meg a magyar fegyverek s a Monarchia győzelmét.”³¹ Egy másik felhívásban arra ösztökélték a lakosságot, hogy „hazafras szempontból és a nemzet nagy érdekeit tartva szemünk előtt”, a kormány kivételes rendelkezéseit tartsák tiszteletben, egyértelművé tették ugyanakkor azt is, hogy most nem a háború borzalmait kell latolgatni, hiszen „a háború népszerű, s népszerű mindenki, aki... szerepet játszott abban, hogy ütött végre a leszámolás órája.”³²

A Székelyország augusztus 7-i rendkívüli kiadásával vette fel igazán a háborús propaganda fonálát, amikor a címlapot egy szívhez szólónak szánt, szolidaritásra buzdító felhívás dominálja: „Polgárok, nők, ifjak és gyermekek! Most midőn erdő-, mező- és kerteknek bőven van virága, mindnyájan fogjunk bár egy virágszálat kezünkbe, s a távozás percében hintsük a háborúba induló vitéz, derék katonáink lába elé igaz szeretetünk és ama hő óhajunk jeléül, hogy útjuk mindenütt virágos, diadalmas és édes magyar hazánk szabadságára üdvös legyen!” A címlap alsó felén a szabadság fogalmát sajátosan értelmező metafora vezeti fel a háborús sikerért való imát és könyörgést: „Mindeneknek Atyja, áldd meg ágyúink méhét, hogy megfogjon benne a kétségbeesett, fegyverben, vasban nyögő világ szabadsága!” A továbbiakban a háborús propaganda fogalomkészletének ismert elemei sorjáznak, a „magyar huszár vitézsége”, „katonáink bátorsága fogja lemosni a gyalázatot”, stb. Az ima egy, a magyar történelemből ihletődött párhuzammal zárulva, az Úr áldását kéri Ferenc József „megbántott ősz fejére”, fegyvereinek győzelmére, akárcsak akkor, amikor megáldotta Nagy Lajos király fegyvereit, melyekkel megtorolta meggyilkolt Endre öccse halálát.³³ E „propaganda-címlap” közlésének és propagandisztikus erejének nagy jelentőséget tulajdoníthatott a szerkesztő, hiszen a címlapot két nappal később „újrhasználították”.³⁴ Ugyanebben a lapszámban találkozunk először kifejezetten az első világháborús

magyar vitézséget megéneklő költeménnyel: „Belgrád alatt magyar puskák ropognak, / Visszhangot rá magyar szívek dobognak. / Magyar szívek – bátrak, hívek, ...”³⁵ A továbbiakban a székely vitézséget – kiemelten a 82. gyalogezred katonáinak hősiességét – megéneklő versek kerültek előtérbe, ezek a legtöbb esetben helyi irodalmárok, tanárok tollából születtek meg. Ilyen volt Kertész Albert *Előre csak székely fiúk!* című verse is: „Harcba szállt az egész nemzet, / S foly a szörnyű viadal / ...Előre csak székely fiúk! / Miénk lesz a győzelem!”³⁶ Emberi Árpád gimnáziumi tanár versei gyakran kerültek az udvarhelyi újságok lapjaira. *A Vas-Székely szobornál* című költeményt az udvarhelyiek nemcsak az *Udvarhelyi Híradó*-ban olvashatták, hanem 1917. december 8-án elhangzott a Vasszékely emlékmű avatási ünnepségén is. A székelyudvarhelyi 82. cs. és kir. gyalogezred katonáját ábrázoló alkotás négy oldalán, égtájak szerint voltak olvashatóak Emberi Árpád strófái.

Nyugati oldal:

„Trón s haza védelmében vassá válik a székely,
S hősi csodás tettét hirdeti hon s a világ!”

Keleti oldal:

„Ojtoznál, Volhynia síkján s lent a Doberdón,
Ismer az ellenség s rettegi puskatusom!”

Déli oldal:

„Magyar testvéreim, ne féljetek,
Míg napkeletre laknak székelyek!”

Északi oldal:

„Gyopárt a Hargitáról hozzatok...
A hős halottak halhatatlanok!”

Az északi oldal felirata az egyetlen, amely felkerült a négy strófából a 2000-ben felállított, új Vasszékely-szobor oldalára.

Kiáltványok, plakátok, levelezőlapok, emléktárgyak

Az írott sajtó termékei mellett a belső propaganda számos kisnyomtatványt, kiáltványt, brosúrát, képeslapot használt fel a hátsország kitartásának elősegítése érdekében. A román hadsereg 1917. évi újjászervezésének időszakában született meg Petre Florea közkatonai kiáltványa, a „Román katona hitvallása”, amely a maga lakonikus és közvetlen módján egy jellegzetes példája a harcoló román alakulatok felé indított propagandának: „Egy bátor Román Katona vagyok! Nem félek semmitől, nem félek a legvadabb ellenségtől sem, a legborzasztóbb szenvedéstől sem, a haláltól sem!”

³¹ A mozgósítás kihirdetése, *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. augusztus 2., 32. sz., 1.

³² A közönség figyelmébe, *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. augusztus 2., 32. sz., 4.

³³ Székelyország, 20. évf., 1914. augusztus 7., 38. sz., 1.

³⁴ Uo., 1914. augusztus 9., 39. sz., 1.

³⁵ Belgrád alatt, Székelyország, 20. évf., 1914. augusztus 9., 39. sz., 2.

³⁶ Előre csak székely fiúk! *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. szeptember 20., 82. sz., 7.

*Győzni fogok! Szeretem a Hazámat, a Népeket és a Királyomat! Alávetem magam a törvénynek, kész vagyok bármikor segíteni a Hazámat és életemet feláldozni érte! Győztes vagyok!*³⁷

Az írott sajtóhoz hasonlóan, az első világháború alatt majdhogynem egyetlen levelezőlapot sem nyomtattak véletlenszerűen, a legtöbb esetben ezek valamilyen propagandaüzenetet közvetítettek. Képi bizonyítékok segítségével próbálták az ellenfél atrocitásait és rongálásait bemutatni, sugallni a saját katonaság legyőzhetetlenségét és minimalizálni a vereségeket, a hősök kultuszának életben tartásával párhuzamosan a győzelmek értékét eltúlozni. A levelezőlapok klasszikus periódusának (1900–1918) utolsó négy éve az első világháború éveivel esnek egybe, amikor a levelezőlap – a plakát és kiáltvány mellett – a propagandisztikus üzenetek egyik legfontosabb hordozójává vált. Románia semlegességének időszakában olyan levelezőlapok kerültek forgalomba, amelyek a hadsereget gyakorlatozás közben ábrázolták, azt az érzetet keltve a polgároknak, hogy a hadsereg erős, bármikor képes belépni a háborúba egyik vagy másik fél oldalán. A román propaganda figyelembe kellett hogy vegye azt a tényt is, hogy a Monarchiában jelentős román népesség élt. Az Osztrák–Magyar Monarchia démonizálása ezért főleg magánjellegű propagandaakciókon keresztül valósult meg, amelyek, bár tolerálták őket, de függetlenek voltak a hatóságoktól. Ekkor született az az allegorikus ábrázolás egy színes levelezőlapon, amely Erdélyt mint egy meztelen, vérsző lányt rajzolta meg, amelyet a rettenetes kétfejű osztrák–magyar sas tart a karmaiban, a császári madár csőrében egy megrettentet kisgyerek, aki Bukovinát szimbolizálja, az egész dráma Szent István koronája alatt játszódván le. A semlegesség időszakában robbant ki a „segélyjegyek botránya”, amikor egy képeslapon egy olyan román katonát mutattak be, aki az Erdélyt, Bánságot és Bukovinát szimbolizáló három hajadonnak integet, a háttérben a felkelő nappal. A képeslap felirata a következő volt: „Az állam által kiadott segélyjegy, melynek tilos a forgalmazása, mert az idegen Czernin és von Buche (Ausztria és Németország követei) elérték Brătianu miniszterelnöknél a betiltásukat.”³⁸ Románia háborúba való belépését követően már sokkal hangsúlyosabban jelenik meg a levelezőlapokon a háborús propaganda, a képeslapok felületét immár nyíltan a háborús erőfeszítések szolgálatába lehetett állítani. Fontos szereplővé lépett elő Ferdinánd király, akit nemegyszer a lövészárkok mentén, katonái körében mutattak be, főpapok, tisztek társaságában.³⁹ Hason-

lóképpen használta ki Magyarországon is a propaganda IV. Károly magyar király csíkszéki látogatásait.

Hétköznapibb formája volt a háborús propagandának az a formája, amely háborús emléktárgyak segítségével célozta meg a háttország háztartásait. Ilyen típusú tárgyakat készítettek szuvenír gyanánt is, másokat háztartási eszközökként hasznosítottak. A háború első hónapjaiban elindult Augusztus főhercegnek a védnöksége alatt az „Aranyat vasért” mozgalom, melynek lényege, hogy minden ékszer vagy egyéb nemesfémből készült tárgyat felajánlottak a háborús erőfeszítések támogatására, aminek ellentételül az adományozó egy, a méretében megfelelő vasgyűrűt kapott. A gyűrűn egy dátum állt: 1914. Az Augusztus-gyűrű azonban hosszú távon nem volt viselésre alkalmas, hiszen a vas hamar rozsdásodik. Az ékszerészek úgy oldották meg ezt a problémát, hogy arannyal vagy ezüsttel bélelték ki és tették napi viselésre alkalmassá a gyűrűket, így a széles nagyközönség is megbizonyosodhatott arról, ki az igazán jótékony.⁴⁰ Propagandatárgyak állami kezdeményezésre is készültek. A Magyar Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyző Hivatala tömegével gyártott le háborús emléktárgyakat, ezek listáját kiküldték a helyi hatóságoknak, promóció céljából. Az így befolyt jövedelmeket a háború miatt nélkülözők, a hadiárva és hadiözvegyek javára fordították. Nagy hasznot húztak természetesen a tárgyakat készítő és szállító vállalatok, illetve az alapanyagokat – a kerámiát, az üveget vagy a porcelánt – előállító gyárak is. Mivel sok emléktárgyat a családi ház díszeként állítottak ki, nagy figyelmet fordítottak az esztétikai kivitelezésre. Az Országos Magyar Iparművészeti Társulat kétszer kellett, hogy meghirdesse a hadi emléklap készítését célzó pályázatát, mivel az előző pályázati kiírásra beérkezett 47 pályaműből a zsűri egyet sem talált sokszorosításra méltónak.⁴¹ Az ilyen típusú pályázatok nyomán Erdély háztartásait valósággal ellepték a háborús emléktárgyak, melyek közül jó néhány még ma is fellelhető a háztartásokban. A dekoráció szempontjából a propagandatárgyak több csoportját különböztetjük meg. Találunk köztük uralkodói arcképeket ábrázolókat (Ferenc József, IV. Károly, II. Vilmos), a szövetséges erők közti fegyverbarátságot bemutatókat (egy osztrák–magyar és egy német katonára áll kézen fogva), vagy a harci cselekményeket, illetve a haditechnikát (mint „Kövér Berta”, azaz a német ágyú) megjelenítőket. A dekorációs technikát vizsgálva megállapítható, hogy a kézi festés fokozatosan háttérbe szorult, helyét átvette a tömeggyártásra alkalmas matricás vagy sablonnal készíthető

³⁷ PANTEA, Adrian 2000, 5.

³⁸ HENTE, Călin 2002, 199–201.

³⁹ Uo., 207.

⁴⁰ KABA Eszter é. n.

⁴¹ Uo.

minta, az edények szélén pedig megjelent az olcsó aranyozás, tehát a tányérok, poharak, kupák többsége dísz tárgyaknak és nem használati tárgyaknak készült. A háborús emléktárgyak piaca 1917-től lefelé ívelő pályát mutatott, 1918-ban pedig sok kerámia-gyár már nem is kezdett új háborús termék gyártásába, visszatértek a civil termékek gyártásához.⁴²

Az ellenséges területén végzett propaganda (külső propaganda)

Az ellenséges államok felé irányuló propaganda nyílt akciók keretében próbált részt ütni az ellenség hátszágban kialakított szolidaritásán. A hadviselő hatalmak közül Nagy-Britannia tudta a leghatékonyabban alkalmazni a lélektani eszközöket. Ezt sok kortárs is így gondolta, és a történetírás is hagyományosan a brit propaganda szerepének jelentőségét emelte ki. A háború után széles körben elterjedt Németországban – és Magyarországon is – az a nézet, hogy az Antant valójában az intenzívebb propagandája révén diadalmaskodott. A „tördőféselmélet” szerint a demoralizált hátszágbeli népszerűség cserbenhagyta a fronton harcoló hős katonákat.⁴³

Nagy-Britannia propagandaakcióira visszatérve, 1916-ban egy hamisított *Daily Mail*-szám került forgalmazásba, amelynek egyik cikke azt sugallta a németeknek, hogy nemsokára Belgium nyugati partjainál egy szövetséges partraszállásra kerül sor. 1918-ban, miután Lord Northcliffe médiacézárt neveztek ki az ellenséges országokba irányuló propagandatevékenységek koordinátorának, Németország légtérébe minden héten 2000 léggömb repült be, olyan röplapokat szórva le a városok felett, amelyek az Antant katonai erejét demonstrálták.⁴⁴ A magyar újságolvasók számára is az ellenséges propagandát leginkább Lord Northcliffe, a brit szenzációsajtó teljhatalmú ura személyesítette meg. Már kinevezésekor megjelentek a magyar újságok hasábjain azok a spekulációk, melyek szerint a britek külföldi kereskedelmi utazóknak álcázott ügynökökkel árasztják el a Monarchiát.⁴⁵ A *Pesti Hírlap* egyik vezércikke egyenesen megelőlegezi a tördőféslegendát, amikor „leleplezi” a császári családot és főleg a Zita királynét érintő lejárató propagandát: „mialatt a frontokon harcolunk, [az ellenség] kémhálózatával és ügynökeivel meg akarja ingatni uralkodó családjunkban való hitünket, meg akarja mételyezni a dinasztia és a nemzet közti harmóniát, olyan erkölcsi káoszt akar előidézni, mely

aztán a frontokra is kihat, s a négyéves háború után végképp megtöri ellenálló erőnket.”⁴⁶ Egy, a *Magyar Kultúra* című folyóiratban közölt írás még érzékletesebben szemlélteti a paranoiát, amikor figyelmeztet, hogy Northcliffe-nak Magyarországon „csak akarnia kell, és minden pillanatban szerezhet lapot is, embert is közvéleményünk megrontására, háborús ellenállásunk megbénítására.”⁴⁷

A német propaganda kezdetben a nyugati front francia katonáinak morálját vette tűz alá, lelkeket mérgező kiáltványok és manifesztumok tömkelegét dobta le rájuk a magasból, mint a *La Gazette des Ardennes* vagy a *La Gazette de Lille*. A franciák német periodikák tökéletes imitálásával válaszoltak, illetve különböző brosúrákkal próbálták a németek kitarását kikezdeni: *Deutsche Volk Wach!* (Német nép, ébredj!), *Bayern und der Frieden* (Bajorország és a béke).⁴⁸ A német propaganda egyik legnagyobb sikerét 1917-ben érte el, amikor a keleti fronton terjesztett manifesztumokkal arra biztatták az orosz muzsik-katonákat, hogy siessenek haza, még mielőtt az ideiglenes kormány be nem fejezi a földosztást.⁴⁹

A moldvai front 1916–1917-ben stabilizálódott, és kezdetét vette egy könyörtelen román–német propagandaháború, amely során a németek módszeresen és kíméletlenül vették célba a román katonák morálját. Román, francia, német és orosz nyelven írt újságokat nyomtattak a román lövészárkok „olvasói” számára, dezertálásra buzdító leveleket, fényképeket és röplapokat szórtak rájuk repülőgépekről vagy aknavetőkből. A német oldalról érkezett papír léggömbök olyan nyomtatványt is vittek magukkal, amelyre a léggömb megtalálásának helyét és időpontját kellett beírni. A napjaink marketingfogásaihoz hasonló gesztusra valószínűleg azért volt szükség, hogy nyilvántartást lehessen vezetni a léggömbök hatékonyságáról.⁵⁰

A román fél kénytelen volt megoldásokat keresni a németek pszichológiai offenzívájának ellensúlyozására. Adrian Pantea történész szerint a román hatóság által alkalmazott meggyőző eszközök arzenálja, bár kevésbé volt kifinomult és technikailag magas színvonalú, az eredményeket tekintve hatásosabbnak bizonyult. A román propaganda sikeres eszközei közül megemlíthetjük a napiparancsok lelkesítő szövegeit, a király kiáltványait, a kor legnagyobb előadó művészei (George Enescu, Elena Zamora, Constantin Tănase) által katonák számára tartott előadásokat. A frontharcosok számára újságokat, brosúrákat,

⁴² Uo.

⁴³ KLEISTENITZ Tibor 2015, 2.

⁴⁴ HENTEA, Călin 2002, 52–53.

⁴⁵ *Pesti Napló*, 59. évf., 1918. március 22., 69. sz., 4.

⁴⁶ A métely, *Pesti Hírlap*, 40. évf., 1918. július 3., 152. sz., 1.

⁴⁷ KMOSKÓ Mihály 1918, 8.

⁴⁸ HENTEA, Călin 2002, 53.

⁴⁹ Uo., 55.

⁵⁰ Uo., 204–205.

könyveket nyomtattak. Ebben a munkában a kor legkiválóbb román írói vettek részt, többek között Octavian Goga, Barbu Ștefănescu Delavrancea, Ion Minulescu, Ion Agârbiceanu, Radu D. Rosetti.⁵¹ Nagyon népszerűnek bizonyult az első román katonai hetilap, a *România*, amelynek igazgatója Mihail Sadoveanu, főszerkesztője Octavian Goga volt. Alexandru Averescu, a 2. román hadsereg parancsnoka a saját alárendeltségében harcoló katonák számára indított folyóiratot *În Carpați* címmel.⁵² A német–román propagandaháború fontos mozzanata volt az a lejárató kampány, amely Ferdinánd román királyt és a román uralkodó elitet azzal vádolta, hogy katasztrófába és szerencsétlenségbe taszította az országot. A román ellenérvek az Antantot jelölték meg az egyetlen szövetségnek, amely biztosíthatta Erdély egyesülését Romániával. A német és a bolgár propaganda a dezertáló román katonáknak „újnemességet” ígért. A felvetésre maga Ferdinánd király adott választ, felvillanva egy igazságos agrár- és választási reform lehetőségét a katonai győzelem után.⁵³ A román „propaganda-elhárításnak” meg kellett birkóznia a nagy

hatású bolsevik propagandával is. A katonai helyzet javulása – román szempontból – 1917 nyarán következett be, ekkor már sor kerülhetett jelentős ellenlépésekre is. Nagy szerepet kapott ekkor a *Die Kriegswoche* című, német nyelvű periodika, amelyet kifejezetten a Központi Hatalmak katonái számára nyomtattak. Megkezdődött ugyanakkor a röplapok, nyomtatványok terjesztése az ellenséges vonalak között.⁵⁴

Mindent egybevetve elmondhatjuk, hogy a propagandának egyre inkább nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a szembenálló felek a háború előrehaladtával. Túlzónak tekintjük azokat a kijelentéseket, melyek a Központi Hatalmak egyes közvéleményformáló fórumain elhangzottak, miszerint a propagandában megmutatkozott hiányosságai miatt vesztettek el a háborút a szövetség tagjai, de az tény, hogy a propagandatevékenységek jelentősen befolyásolták a hátszág lakosságának a kedélyállapotát, és az anyagi erőforrások drámai csökkenésével kiegészülve, komoly sebeket ejtettek az ellenfél harci képességén.

Kápolnási Zsolt – Eötvös József Szakközépiskola, Székelyudvarhely, Tompa László u. 12., RO-535600; kapi@gmail.hu

Sajtóforrások

- Népszava* (szerk. Garami Ernő), Budapest, 1914.
Pesti Hírlap (szerk. Légrády Imre), Budapest, 1914.
Pesti Napló (szerk. Hatvany Lajos), Budapest, 1918.
Székelyország (szerk. Betegh Pál), Székelyudvarhely, 1914–1916.
Udvarhelyi Híradó (szerk. Becsek Aladár), Székelyudvarhely, 1914–1918.

Irodalom

- BIHARI Péter
 2008 *Lövészárkok a bátorságban*, Budapest.
 GALÁNTAI József
 2001 *Magyarország az első világháborúban*, Budapest.
 HENTEÁ, Călin
 2002 *Propaganda fără frontiere*, București.
 KABA Eszter
 é. n. [2016?] Háborús propagandatárgyat tessék! (<http://elsovh.hu/haborus-propagandatargyat-tessek/>; utolsó letöltés: 2022.05.02.)
 KLEISTENITZ Tibor
 2015 A nagy háború propagandája és a magyar sajtó, *In Medias Res*, 2015/2, 392–410.
 2019 Sajtó és újságírás Trianon árnyékában, in: *Háborúból békébe* (szerk. Bódy Zsombor), Budapest.
 KMOSKÓ Mihály
 1918 Lord Northcliffe és a modern sajtószabadság, *Magyar Kultúra*, 1918. július 5., VI/II, 13–14.
 LATINCA Sándor
 1918 *Háború az uszító sajtó ellen*, Budapest.
 PANTEA, Adrian
 2000 O armă subtilă – propaganda, *Document. Buletinul Arhivelor Militare Române*, 2000/2, 2–5.
 SCHWARZER Jenő
 1920 Az ellenséges propaganda és annak következményei Magyarországon, *Magyar Katonai Közlöny*, VIII/2, 146.

⁵¹ PANTEA, Adrian 2000, 2.

⁵² HENTEÁ, Călin 2002, 53.

⁵³ Uo. 207–208.

⁵⁴ Uo., 208–209.

SIMKIN, John

2020 War Propaganda Bureau, *Spartacus Educational* (<https://spartacus-educational.com/FWWwpb.htm>; letöltve: 31.01.2022.).

TUDORANCEA, Radu

2016 *Frontul de acasă*, București.

Propagandă internațională și locală în primul război mondial (Rezumat)

Lucrarea studiază în primul rând propaganda de război din presa locală odorheiană (*Udvarhelyi Híradó* și *Székelyország*), în contextul general al propagandei Marelui Război. Prezintă și utilizarea altor mijloace de propagandă în scopul atingerii obiectivelor de război, ca cinema, teatrul, respectiv transmiterea propagandei prin calea afişelor sau a diverselor obiecte de utilitate cotidiană sau decorative.

International and Local Propaganda in the First World War (Abstract)

This paper examines the propaganda of the First World War as it appears in the local press (*Udvarhelyi Híradó*, *Székelyország*) of a small Székelyföld town, Székelyudvarhely (today Odorheiu Secuiesc, Romania), placing these contents in the general context of contemporary war propaganda. It also presents how other means of distributing propaganda, such as theater, the cinema, or messages on posters, decorative and even utility objects were enlisted and utilised in the service of the war effort.

